

ΠΟΛ ΑΒΡΙΤΣ

Οι Ρώσοι αναρχικοί και ο εμφύλιος πόλεμος

Όταν έπεσαν οι πρώτοι πυροβολισμοί του ρωσικού εμφύλιου πολέμου, οι αναρχικοί μαζί με τα άλλα κόμματα της αριστερής αντιπολίτευσης βρέθηκαν μπροστά σ' ένα σοβαρό δίλημμα. Ποια πλευρά να υποστηρίξουν; Σαν αφοσιωμένοι ελευθεριακοί εναντιώνονταν σφοδρά στις δικτατορικές πολιτικές της κυβέρνησης του Λένιν, όμως η προοπτική μιας νίκης των Λευκών έμοιαζε πολύ χειρότερη. Η ενεργή εναντίωση στο σοβιετικό καθεστώς μπορεί να έγερνε την πλάστιγγα υπέρ των αντεπαναστατών. Από την άλλη μεριά, η υποστήριξη στους μπολσεβίκους θα τους έδινε μάλλον τη δυνατότητα να εδραιωθούν ακόμα περισσότερο στην εξουσία, πράγμα που θα έκανε πολύ πιο δύσκολο να ανατραπούν όταν θα περνούσε ο κίνδυνος της αντεπανάστασης. Το δίλημμα δεν χωρούσε εύκολες απαντήσεις. Έπειτα από μεγάλη ενδοσκόπηση και πολλές συζητήσεις, οι αναρχικοί υιοθέτησαν διάφορες στάσεις, από την ενεργή αντίσταση στους μπολσεβίκους και την ουδετερότητα έως την πρόθυμη συνεργασία μαζί τους. Στην πλειοψηφία τους, πάντως, στάθηκαν στο πλευρό του πολιορκούμενου σοβιετικού καθεστώτος και είναι χαρακτηριστικό ότι τον Αύγουστο του 1919, στο αποκορύφωμα του εμφύλιου πολέμου, ο Λένιν είχε τόσο πολύ εντυπωσιαστεί με τον ζήλο και το θάρρος

των «Αναρχοσοβιετικών», όπως τους αποκαλούσαν ειρωνικά οι αντιμπολσεβίκοι σύντροφοί τους, που δήλωνε ανοικτά ότι τους θεωρούσε μεταξύ «των πιο αφοσιωμένων υποστηρικτών της σοβιετικής εξουσίας».¹

Ιδιαίτερα χαρακτηριστική εδώ είναι η περίπτωση του Μπιλ Σάτοφ, ενός πρώην αγωνιστή των IWW² στις ΗΠΑ, ο οποίος είχε επιστρέψει στην πατρίδα του τη Ρωσία μετά τη Φεβρουαριανή Επανάσταση. Ως αξιωματικός της 10ης στρατιάς του Κόκκινου Στρατού το φθινόπωρο του 1919, ο Σάτοφ έδωσε όλες του τις δυνάμεις για να μην πέσει το Πέτρογκραντ στα χέρια του «λευκού» στρατηγού Γιούντενιτς. Την επόμενη χρονιά κλήθηκε να υπηρετήσει ως υπουργός Μεταφορών στην Τσιτά, μια επαρχία στη ρωσική Άπω Ανατολή. Πριν φύγει, ο Σάτοφ θέλησε να αιτιολογήσει τη στάση του στους αναρχικούς φίλους του, την Έμμα Γκόλντμαν και τον Αλεξάντερ Μπέρκμαν. «Αυτό που θέλω τώρα να σας επισημάνω», τους είπε, «είναι ότι το κομμουνιστικό κράτος που στήνεται σήμερα είναι ακριβώς αυτό για το οποίο εμείς οι αναρχικοί λέγαμε ανέκαθεν ότι θα είναι: μια υπερσυγκεντρωτική εξουσία, η οποία ισχυροποιήθηκε ακόμα περισσότερο εξαιτίας των κινδύνων της αντεπανάστασης. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, κανείς δεν μπορεί να κάνει αυτό που θέλει. Δεν μπορείς ν' ανέβεις στο τρένο και να πας όπου θέλεις, ή να πηδήξεις στον προφυλακτήρα του τραμ και να το αφήσεις όποτε το επιθυμείς, όπως έκανα όταν ζούσα στις ΗΠΑ. Εδώ χρειάζεται να πάρεις άδεια. Αλλά μη νομί-

1. Λένιν, *Σοταινένιγια (Απαντα)*, β' έκδοση, 31 τόμοι, Μόσχα, 1931-1935, τόμος 24, σ. 437.

2. Industrial Workers of the World, ριζοσπαστική εργατική οργάνωση που ιδρύθηκε στο Σικάγο τον Ιούνιο του 1905 από σοσιαλιστές, αναρχικούς και μαρξιστές βιομηχανικούς εργάτες. Ιδεολογικά κινείται μεταξύ σοσιαλισμού και αναρχισμού. (Σ.τ.Μ.)

ζετε πως νοσταλγώ την αμερικάνικη "καλοπέραση". Είμαι εδώ για τη Ρωσία, την Επανάσταση και το ένδοξο μέλλον της». Οι αναρχικοί, συνέχισε ο Σάτοφ, είναι «οι ρομαντικοί της Επανάστασης», αλλά δεν μπορείς να πολεμήσεις μόνο με τα ιδανικά. Αυτή τη στιγμή χρειάζεται να νικήσουμε τους αντιδραστικούς: «Εμείς οι αναρχικοί οφείλουμε να παραμείνουμε πιστοί στα ιδεώδη μας, αλλά αυτή τη στιγμή πρέπει να βάλουμε την κριτική μας στην άκρη. Πρέπει να δουλέψουμε και να βοηθήσουμε εποικοδομητικά».³

Ο Σάτοφ ήταν ένας από μια στρατιά αναρχικών που πήραν τα όπλα εναντίον των Λευκών στη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου. Άλλοι πάλι δέχτηκαν να αναλάβουν μικρότερης σημασίας θέσεις στη σοβιετική κυβέρνηση και κάλεσαν τους συντρόφους τους να κάνουν το ίδιο, ή τουλάχιστον να σταματήσουν προσωρινά όποιες δραστηριότητές τους αντιστρατεύονταν το μπολσεβίκικο καθεστώς. Ο Γιούντα Ροσσίιν, πρώην στέλεχος των αναρχικών «Μαύρων Φρουρών» και αδυσώπητος εχθρός των μαρξιστών, εξέπληξε τους πάντες όταν, στη δίνη του εμφύλιου πολέμου, εγκωμίασε τον Λένιν ως μια από τις μεγαλύτερες μορφές της σύγχρονης εποχής. Σύμφωνα με τον Βικτόρ Σερζ, ο Ροσσίιν προσπάθησε ακόμα και να επεξεργαστεί μια «αναρχική θεωρία της δικτατορίας του προλεταριάτου». Μιλώντας σε μια ομάδα Μοσχοβιτών αναρχικών το 1920, τους προέτρεψε να συνεργαστούν με το κόμμα του Λένιν. «Είναι καθήκον όλων των αναρχικών», διακήρυξε, «να δουλέψουν ολόψυχα μαζί με τους κομμουνιστές, που αποτελούν την πρωτοπορία της Επανάστασης. Αφήστε στην άκρη τις θεωρίες σας και δουλέψτε για την

3. Emma Goldman, *Living my life*, Νέα Υόρκη, 1931, σ. 729. Alexander Berkman, *The Bolshevik Myth (Diary 1920-1922)*, Νέα Υόρκη, 1925, σ. 35-36 [ελλ. μετάφραση *Ο Μπολσεβίκικος μύθος*, εκδ. Πανοπτικόν, 2016, σ. 30. Σ.τ.Μ.].

Επανάσταση. Υπάρχει μεγάλη ανάγκη και οι μπολσεβίκοι σάς περιμένουν με ανοικτές αγκάλες».⁴

Όμως οι ακροατές του δεν πείστηκαν. Υποδέχθηκαν την ομιλία του με αποδοκιμασίες και γιουχαΐσματα, θεωρώντας τον ακόμα έναν λιποτάκτη στις τάξεις των «Αναρχοσοβιετικών» και προδότη των αρχών του Μπακούνιν και του Κροπότκιν. Διότι ακόμα και σε αυτές τις δύσκολες περιστάσεις, ένα μεγάλο και αγωνιστικό τμήμα του αναρχικού κινήματος δεν ήταν διατεθειμένο να κάνει την παραμικρή παραχώρηση στους μπολσεβίκους. Για παράδειγμα, η Αναρχική Ομοσπονδία του Μπριάνσκ καλούσε σε άμεση ανατροπή των «κοινωνικών βαμπίρ» του Κρεμλίνου που ρουφάνε το αίμα του λαού. Εκλαμβάνοντας αυτή την προτροπή σαν κάλεσμα για δράση, μια τρομοκρατική οργάνωση στη Μόσχα, γνωστή ως οι «Αναρχικοί της Παρανομίας», ένωσε τις δυνάμεις της με τους Αριστερούς Εσέρους και μαζί ανατίναξαν τα γραφεία της Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος σκοτώνοντας δώδεκα μέλη του και τραυματίζοντας άλλους είκοσι πέντε, μεταξύ των οποίων και ο Μπουχάριν.

Στον Νότο, όπου η κρατική εξουσία ήταν υπό διάλυση, η αναρχική βία βρήκε πρόσφορο έδαφος. Ομάδες ένοπλων ανταρτών, που δρούσαν με ονόματα όπως «Τυφώνας» και «Θάνατος», είχαν εξαπλωθεί παντού και σε κάθε ευκαιρία έκαναν επιδρομές σε πόλεις και χωριά. Οι «Αντάρτες του Μπακούνιν» στο Γιεκατερίνοσλαβ τραγουδούσαν για μια νέα «εποχή του δυναμίτη», που θα γκρέμιζε τους καταπιεστές κάθε απόχρωσης, Λευκούς και Κόκκινους μαζί:

4. Victor Serge, *Mémoires d'un révolutionnaire*, Παρισι, 1951, σ. 134 (ελλ. μετάφραση, *Οι αναμνήσεις ενός επαναστάτη*, εκδ. Scripta, 2008, σ. 184. Σ.τ.Μ.)· Berkman, *The Bolshevik Myth*, 1925, σ. 68. [ελλ. μετάφραση, σ. 62. Σ.τ.Μ.]

Να πάψει ο θόρυβος απ' τις καμπάνες των ναών!
Η δική μας η καμπάνα χτυπάει αλλιώς!
Μ' εκρήξεις και κραυγές πόνου των ισχυρών
Θα γκρεμιστεί ο κόσμος ο παλιός!⁵

Και στο Χάρκοβο, μια φανατική ομάδα Αναρχοφουτουριστών κήρυσσε «Θάνατος στον παγκόσμιο πολιτισμό!», καλώντας τις μάζες να πάρουν τα τσεκούρια τους και να καταστρέψουν ό,τι έβρισκαν μπροστά τους.

Οι πιο ειρηνόφιλοι αναρχικοί κατήγγειλαν αυτές τις ομάδες. Τις αποκαλούσαν «μαφιόζικες συμμορίες» που έκρυβαν τις ληστρικές ορέξεις τους φορώντας έναν ψεύτικο αναρχικό μανδύα. Για τους μετριοπαθείς αναρχικούς, οι ληστείες και οι τρομοκρατικές ενέργειες ήταν κακοχωνεμένες καρικατούρες των αναρχικών θεωριών, με μόνο στόχο τους ν' αποθαρρύνουν τους πραγματικούς αναρχικούς και να δυσφημίζουν τον αναρχισμό στα μάτια του κόσμου. Οι ακόμα πιο ειρηνόφιλοι αναρχικοί, μάλιστα, απέρριπταν τη βίαιη δράση και για μοναδικό τους όπλο είχαν τις πένες και το μελάνι τους, χτυπώντας με τα γραπτά τους τη σοβιετική δικτατορία. Ένα από τα κύρια θέματα της κριτικής τους ήταν ότι η μπολσεβίκικη επανάσταση απλώς αντικατέστησε τον ιδιωτικό καπιταλισμό με έναν «κρατικό καπιταλισμό», όπου ο κρατικός μεγαλοϊδιοκτήτης είχε πάρει τη θέση των μικροϊδιοκτητών, με αποτέλεσμα οι εργάτες και οι αγρότες να βρίσκονται τώρα σκλάβοι μιας «νέας τάξης εξουσιαστών, που σε μεγάλο βαθμό ξεπήδησε μέσα από την ιντελιγκέντσια».⁶ Κατά την άποψή τους, αυτό που συνέβη

5. Μ.Ν. Τσιούντροφ, *Ποντ τσιούρνεμ ζναμίνεμ (Ζαπίσκι αναρχίστα) (Κάτω από τη μαύρη σημαία (αναρχικό ημερολόγιο))*, Μόσχα, 1930, σ. 53.

6. Βόλνυι Γκόλος Τρούντα (*Ελεύθερη Φωνή της Εργασίας*), 16 Σεπτεμβρίου 1918. [Αναρχική εφημερίδα που ίδρυσαν ο Μαξιμοφ με τους Νικολάι Ντο-

στη Ρωσία έμοιαζε πάρα πολύ με τις παλιότερες επαναστάσεις στη δυτική Ευρώπη: μόλις οι καταπιεσμένοι αγρότες και χειροτέχνες της Αγγλίας και της Γαλλίας γκρέμισαν τους γαιοκτήμονες και την αριστοκρατία από την εξουσία, η φιλόδοξη μεσαία τάξη εισέβαλε στο κενό εξουσίας και ύψωσε μια νέα ταξική δομή με επικεφαλής τον εαυτό της. Κατά παρόμοιο τρόπο, τα προνόμια και η εξουσία, που κάποτε μοιράζονταν στη Ρωσία η αριστοκρατία με την αστική τάξη, πέρασαν τώρα στα χέρια μια νέας άρχουσας τάξης, η οποία αποτελούνταν από κομματικούς αξιωματούχους, γραφειοκράτες και τεχνοκράτες.

Όσο κλιμακωνόταν ο εμφύλιος πόλεμος, η κυβέρνηση γινόταν ολοένα λιγότερο ανεκτική απέναντι σε τέτοιου είδους κριτικές και άρχισε να χτυπάει με κατασταλτικά μέτρα τις αναρχικές ομάδες στη Μόσχα και την Πετρούπολη. Το αποτέλεσμα ήταν η μαζική έξοδος των αναρχικών προς την Ουκρανία, η οποία ήταν ανέκαθεν ο τόπος όπου κατέφευγαν οι κυνηγημένοι από την κεντρική εξουσία. Το 1918 γεννήθηκε στο Χάρκοβο μια νέα αναρχική οργάνωση, η συνομοσπονδία Νάμππατ [Συναγερμός], που σύντομα εξαπλώθηκε σε όλες τις μεγάλες πόλεις του Νότου. Η Νάμππατ ασκούσε βεβαίως δριμεία κριτική στη σοβιετική δικτατορία, ωστόσο εξακολουθούσε να θεωρεί ότι το πιο επείγον καθήκον του αναρχικού κινήματος ήταν η υπεράσπιση της επανάστασης απέναντι στις επιθέσεις των Λευκών, έστω κι αν αυτό σήμαινε προσωρινή συμπόρευση με τους κομμουνιστές. Τις ελπίδες τους για τη διάσωση της επανάστασης τις εναπέθεταν σ' έναν «αντάρτικο στρατό», που θα οργάνωναν αυθόρμητα οι ίδιες οι επαναστατικές μάζες.

Για πυρήνα αυτού του στρατού, η Νάμππατ προσέβλε-

λένκο και Έφιμ Γαρτσούκ μετά το κλείσιμο της *Γκόλος Τρούντα* από τους πολυσεβίκοις τον Αύγουστο του 1918, Σ.τ.Μ.]

πε στο αντάρτικο του Νέστορα Μαχνό, τον οποίο οι οπαδοί του έβλεπαν σαν έναν νέο Στένκα Ραζίν ή έναν Πούγκκατσεφ, που είχε έρθει για να πραγματώσει το παλιό όνειρο για γη και ελευθερία.⁷ Καλπάζοντας με τα άλογά τους ή μετακινούμενοι με χωριάτικους αραμπάδες (τατσιάνκι) πάνω στους οποίους είχαν προσαρμόσει πολυβόλα, ο Μαχνό και οι άντρες του ελίσσονταν με μεγάλη ταχύτητα στη μεγάλη στέπα ανάμεσα στον Δνειπερο και στην Αζοφική Θάλασσα, σπέρνοντας τρόμο στις καρδιές των εχθρών τους. Άλλες αντάρτικες ομάδες δέχτηκαν να τεθούν κάτω από τη μαύρη σημαία του Μαχνό και οι χωρικοί τους πρόσφεραν με μεγάλη προθυμία φαγητό και ξεκούραστα άλογα, επιτρέποντας έτσι στους Μαχνοβίτες να μετακινούνται σε μεγάλες αποστάσεις χωρίς πολλές δυσκολίες. Με αυτόν τον τρόπο εμφανίζονταν ξαφνικά από εκεί που δεν τους περίμεναν, χτυπούσαν τον στρατό των Λευκών αριστοκρατών και έπειτα εξαφανίζονταν το ίδιο γρήγορα όπως είχαν εμφανιστεί. Φορώντας στολές του εχθρού, κατάφερναν να διεισδύσουν στις γραμμές του, να μάθουν τα σχέδιά του ή να τον χτυπήσουν εκ του συστάδην. Κι αν τύχαινε να τους εντοπίσει ο εχθρός, τότε οι Μαχνοβίτες έβαζαν φωτιά στον εξοπλισμό τους και επέστρεφαν ο καθένας τους χωριστά στα χωριά τους για να ξαναπάσουν δουλειά στα χωράφια μέχρι να τους ξανακαλέσουν σε δράση, οπότε ξέθαβαν κρυμμένα όπλα και ξεπρόβαλλαν πάλι από το πουθενά σε άλλες περιοχές. Σύμφωνα με τα λόγια του Βικτόρ Σερζ, οι επαναστάτες του Μαχνό διέθεταν «μια αληθινά θρυλική ικανότητα να ορ-

7. Ο Στένκα Ραζίν (1630-1671) ήταν ο ηγέτης μιας μεγάλης εξέγερσης Κοζάκων και αγροτών στα νοτιοανατολικά σύνορα της Ρωσίας το 1670. Ο Γιεμιλιάν Πούγκκατσεφ ήταν ο ηγέτης της μεγάλης εξέγερσης αγροτών και Κοζάκων στα χρόνια της Μεγάλης Αικατερίνης. Εκτελέστηκε το 1775. (Σ.τ.Μ.)

γανώνονται και να πολεμούν».⁸ Σίγουρα όμως, χρωστούσαν πολλές από τις επιτυχίες τους στις εξαιρετικές ικανότητες του ηγέτη τους. Ο Μαχνό ήταν ένας τολμηρός και εμπνευσμένος αρχηγός που συνδύαζε τη σιδερένια θέληση με σπιρτόζικη αισθηση χιούμορ, κι είχε κερδίσει την αγάπη και την αφοσίωση των χωρικών. Τον Σεπτέμβριο του 1918, όταν κατατρόπωσε την κατά πολύ ισχυρότερη δύναμη των Αυστριακών στο Ντίμπριβκι, οι άντρες του τον τίμησαν ονομάζοντάς τον με αγάπη *μπάτσκο*, «πατερούλη».⁹

Για λίγο καιρό οι σχέσεις του Μαχνό με τους μπολσεβίκους παρέμεναν αρκετά φιλικές, και ο σοβιετικός Τύπος τον εκθειάζε σαν έναν «θαρραλέο παρτιζάνο» και μεγάλο επαναστάτη ηγέτη. Οι σχέσεις τους έφτασαν στο καλύτερο σημείο τους τον Μάρτιο του 1919, όταν ο Μαχνό και οι κομμουνιστές συνυπέγραψαν μια συμφωνία για κοινή στρατιωτική δράση εναντίον της Λευκής Στρατιάς του στρατηγού Ντενίκιν. Παρ' όλα αυτά, αυτές οι χειρονομίες καλής θέλησης δεν κατόρθωσαν να κρύψουν τη βασική εχθρότητα μεταξύ των δυο πλευρών. Στους Κομμουνιστές δεν άρεσε καθόλου η αυτονομία της επαναστατικής στρατιάς του Μαχνό, ούτε η ισχυρή επιρροή που είχε ακόμα κι ανάμεσα στους δικούς τους αγρότες. Οι Μαχνοβίτες, από την άλλη μεριά, φοβόντουσαν ότι αργά ή γρήγορα ο Κόκκινος Στρατός θα επιχειρούσε να τους τσακίσει. Οι τριβές δυνάμων και σύντομα οι σοβιετικές εφημερίδες σταμάτησαν να υμνούν τους Μαχνοβίτες και άρχισαν να τους αποκαλούν «κουλάκους» κι «αναρχοσυμμορίτες». Τον Μάιο του 1919, δυο πράκτορες της Τσεκά που είχαν σταλεί για να δολοφονήσουν

8. Victor Serge, *Mémoires d'un révolutionnaire*, σ. 135 [ελλ. μετάφραση, σ. 186. Σ.τ.Μ.].

9. Π. Αράινοφ, *Ιστορία Μαχνόσκοβο Ντβιζένια (Ιστορία του Μαχνοβίτικου Κινήματος)* 1918-1921, Βερολίνο, 1923, σ. 57-58.

τον Μαχνό πιάστηκαν και εκτελέστηκαν. Τον επόμενο μήνα ο Τρότσκι, αρχιστράτηγος των μπολσεβίκικων δυνάμεων, έθεσε τον Μαχνό εκτός νόμου και τα κομμουνιστικά στρατεύματα εξαπέλυσαν επίθεση στο στρατηγείο του στο Γκουλέι-Πόλιε.

Ωστόσο, το ίδιο καλοκαίρι η κλονισμένη συμμαχία τους ξαναζεστάθηκε με την επέλαση του Ντενίκιν εναντίον της Μόσχας, που ένωσε και πάλι τους κομμουνιστές με τους Μαχνοβίτες. Στις 26 Σεπτεμβρίου 1919 ο Μαχνό εξαπέλυσε ξαφνική αντεπίθεση στην Περεγκόνοβκα, ένα χωριό κοντά στην πόλη Ούμαν, αποκόβοντας τον ανεφοδιασμό του Λευκού στρατηγού και προξενώντας πανικό και χάος στα μετόπισθέν του. Έτσι σταμάτησε η δραματική προέλαση του Ντενίκιν προς την καρδιά της Ρωσίας και την μπολσεβίκικη πρωτεύουσα. Προς το τέλος του χρόνου, η αντεπίθεση του Κόκκινου Στρατού ανάγκασε τον Ντενίκιν να υποχωρήσει άτακτα προς τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας.

Η Μαχνόβσινα έφτασε στο απόγειό της κατά τους μήνες που ακολούθησαν τη νίκη στην Περεγκόνοβκα. Τον Οκτώβριο και τον Νοέμβριο ο Μαχνό κατέλαβε το Γιεκατερίνοσλαβ και το Αλεξαντρόφσκ για κάμποσες βδομάδες κι έτσι του δόθηκε για πρώτη φορά η ευκαιρία να εφαρμόσει τις αναρχικές ιδέες στη ζωή της πόλης. Στόχος του ήταν να καταργήσει κάθε λογής εξουσία και να ενθαρρύνει την οικονομική και κοινωνική αυτοδιεύθυνση. Όταν λοιπόν οι σιδηροδρομικοί του Αλεξαντρόφσκ παραπονέθηκαν πως ήταν απλήρωτοι για πολλές βδομάδες, τους συμβούλεψε ν' αναλάβουν αυτοί τις σιδηροδρομικές μεταφορές και να χρεώνουν τους επιβάτες και τα φορτία με όποιο αντίτιμο έκριναν δίκαιο. Όμως αυτά τα ουτοπικά σχέδια δεν κέρδισαν την υποστήριξη παρά μιας μικρής μειοψηφίας εργαζομένων, διότι, αντίθετα από τους αγρότες και τους χειροτέχνες που ήταν ανεξάρτητοι παραγωγοί και ήξεραν να χει-

ρίζονται τις υποθέσεις τους, οι βιομηχανικοί εργάτες, οι μεταλλωρύχοι και σιδηροδρομικοί είχαν μάθει να δουλεύουν σαν γρανάζια του πολύπλοκου βιομηχανικού μηχανισμού και ήταν χαμένοι χωρίς την καθοδήγηση των επιστατών και των τεχνοκρατών. Επιπλέον, οι αγρότες και οι χειροτέχνες μπορούσαν να ανταλλάσσουν τα προϊόντα της δουλειάς τους, ενώ οι εργοστασιακοί εργάτες ή οι εργάτες των σιδηροδρόμων χρειάζονταν μια σταθερή μισθοδοσία για να ζήσουν. Πέρα από όλα αυτά, ο Μαχνό προκάλεσε σύγχυση όταν αποφάσισε να αναγνωρίσει όλα τα νομίσματα που είχαν τυπώσει οι προκάτοχοί του, Ουκρανοί εθνικιστές, Λευκοί και μπολσεβίκοι. Δεν μπόρεσε να καταλάβει τα σύνθετα οικονομικά ζητήματα της ζωής στις πόλεις, ούτε και τον ενδιέφερε να τα κατανοήσει. Απεχθανόταν το «δηλητήριο» των πόλεων και αγαπούσε βαθιά τη φυσική απλότητα της υπαίθρου, όπου είχε γεννηθεί. Ποτέ δεν καταπίαστηκε σοβαρά να εφαρμόσει τα έτσι κι αλλιώς όχι και τόσο συγκεκριμένα οικονομικά προγράμματά του. Όπως έλεγε ένας από τους συντρόφους του, η Μαχνόβσινα ήταν «μια κινούμενη δημοκρατία των χωριάτικων αραμπάδων. [...] Έτσι κι αλλιώς οι καιροί ήταν τόσο ασταθείς, που ήταν αδύνατο να χτίσει κανείς κάτι πιο μόνιμο».¹⁰

Στα τέλη του 1919 ο Μαχνό πήρε εντολές από την Κόκκινη Στρατιωτική Διοίκηση να μεταφέρει τον στρατό του στο μέτωπο της Πολωνίας. Ήταν μια προσχεδιασμένη κίνηση με στόχο ν' απομακρύνει τους Μαχνοβίτες από τον τόπο τους, αφήνοντας το πεδίο ελεύθερο στους μπολσεβίκους ώστε να εδραιώσουν ανεμπόδιστα την εξουσία τους. Ο Μαχνό το κατάλαβε και αρνήθηκε να κινηθεί. Η απάντηση του Τρότσκι ήταν άμεση και αμείλικτη: έθεσε εκτός νόμου τους Μαχνοβίτες και έστειλε

10. Voline, *La révolution inconnue (1917-1921)*, Παρίσι, 1943, σ. 578, 603.

τον Κόκκινο Στρατό εναντίον τους. Ακολούθησαν οκτώ μήνες σκληρών συγκρούσεων με απώλειες κι από τις δυο πλευρές, ενώ ταυτόχρονα τους αποδεκάζιζε μια σοβαρή επιδημία τύφου. Καθώς υστερούσαν αριθμητικά, οι αντάρτες του Μαχνό απέφευγαν τις μάχες κατά μέτωπο και χρησιμοποιούσαν τις τακτικές του ανταρτοπόλεμου, που είχαν τελειοποιήσει στα δυο χρόνια του Εμφύλιου Πολέμου.

Οι εχθροπραξίες διακόπηκαν τον Οκτώβριο του 1920, όταν ο διάδοχος του Ντενίκιν, βαρόνος Βράνγκελ, ξεκίνησε μια μεγάλη επίθεση από τα βόρεια της χερσονήσου της Κριμαίας. Γι' άλλη μια φορά ο Κόκκινος Στρατός ζήτησε τη βοήθεια του Μαχνό, τούτη τη φορά με αντάλλαγμα να δοθεί αμνηστία σε όλους τους φυλακισμένους αναρχικούς και να μπορούν να προπαγανδίζουν ελεύθερα τις ιδέες τους υπό τον όρο ότι δεν θα καλούσαν σε βίαιη ανατροπή της σοβιετικής κυβέρνησης. Παρ' όλα αυτά, δεν πέρασε ένας μήνας και οι μπολσεβίκοι, βλέποντας ότι ο Κόκκινος Στρατός κερδίζει τον εμφύλιο πόλεμο, έσκισαν τη συμφωνία τους με τον Μαχνό. Όχι μόνο δεν τους ήταν πια χρήσιμος σαν στρατιωτικός εταίρος, αλλά τον θεωρούσαν και μόνιμη απειλή για το μπολσεβίκικο καθεστώς, δεδομένου ότι παρέμενε πιστός στο πνεύμα του αναρχισμού και των αγροτικών εξεγέρσεων. Έτσι, στις 25 Νοεμβρίου του 1920 ο Κόκκινος Στρατός συνέλαβε και εκτέλεσε επιτόπου τους Μαχνοβίτες διοικητές που είχαν μόλις κατατροπώσει τις στρατιές του Βράνγκελ. Την επόμενη μέρα ο Τρότσκι διέταξε επίθεση στα αρχηγεία του Μαχνό στο Γκουλέι-Πόλιε, ενώ παράλληλα η Τσεκά συνέλαβε τα μέλη της Ναμπάτ στο Χάρκοβο και έκανε αλληπάλληλες επιδρομές στις αναρχικές λέσχες και οργανώσεις σε όλη τη χώρα. Κατά την επίθεση στο Γκουλέι-Πόλιε, οι περισσότεροι από τους συντρόφους του Μαχνό πιάστηκαν αιχμάλωτοι και φυλακίστηκαν ή εκτελέστηκαν επιτόπου. Ο ίδιος ο *μπάτκο* κατάφερε να ξεφύ-

γει μαζί με τ' απομεινάρια του στρατού του, που προηγουμένως μετρούσε δεκάδες χιλιάδες αντάρτες. Αφού περιπλανήθηκε για έναν χρόνο στην Ουκρανία, ο παρτιζάνος ηγέτης, εξαντλημένος και τραυματισμένος, πέρασε μέσα από τον Δνείπερο ποταμό στη Ρουμανία και τελικά κατέφυγε στο Παρίσι.

Η πτώση του Μαχνό σήμανε την αρχή του τέλους του ρωσικού αναρχισμού. Τρεις μήνες αργότερα, τον Φεβρουάριο του 1921, το κίνημα δέχτηκε ακόμα ένα πλήγμα όταν ο ογδοντάχρονος πια Πιότρ Κροπότκιν αρρώστησε από πνευμονία και πέθανε. Η οικογένειά του απέρριψε την πρόταση του Λένιν να ταφεί με κρατική δαπάνη, και συστάθηκε μια επιτροπή αναρχικών για να οργανώσει την ταφή του. Ο Λεβ Κάμενεφ, πρόεδρος του Σοβιέτ της Μόσχας, έδωσε μιας μέρας άδεια σε ελάχιστους από τους φυλακισμένους αναρχικούς για να παρευρεθούν κι αυτοί στην κηδεία. Αψηφώντας το τρομερό κρύο του μοσχοβίτικου χειμώνα, 20.000 άνθρωποι συνόδευσαν το φέρετρο έως το μοναστήρι Νοβοντέβιτσι, όπου ήταν θαμμένοι οι αριστοκράτες πρόγονοι του Κροπότκιν. Κρατούσαν μαύρες σημαίες και πανό, στα οποία ζητούσαν την αποφυλάκιση των αναρχικών κι έγραφαν: «Όπου υπάρχει εξουσία, δεν υπάρχει ελευθερία» και «Η απελευθέρωση της εργατικής τάξης είναι έργο των ίδιων των εργατών». Μια χορωδία έψαλλε το *αιωνία η μνήμη*. Καθώς η πορεία περνούσε μπροστά από τις φυλακές Βουτέρκα, οι φυλακισμένοι άρχισαν να χτυπούν τα κάγκελα των παραθύρων τραγουδώντας έναν αναρχικό ύμνο στον νεκρό. Η Έμμα Γκόλντμαν έβγαλε τον επικήδειο λόγο πάνω στο μνήμα του Κροπότκιν, ενώ εργάτες και φοιτητές το έραιναν με λουλούδια. Το πατρικό του Κροπότκιν, ένα μεγάλο σπίτι στην αριστοκρατική γειτονιά της Μόσχας, δόθηκε στη σύζυγό του και στους συντρόφους του για να το κάνουν μουσείο, στο οποίο θα συγκέντρωναν τα βιβλία του, τα γραπτά του και προσωπικά του αντικείμενα. Κάτω από

την εποπτεία μιας επιτροπής μορφωμένων αναρχικών, το μουσείο αυτό συντηρούνταν χάρη στις συνεισφορές φίλων και θαυμαστών από όλο τον κόσμο.¹¹

Στην κηδεία του Κροπότκιν, η μαύρη σημαία του αναρχισμού παρέλασε σε ολόκληρη τη Μόσχα για τελευταία φορά. Δυο βδομάδες αργότερα ξέσπασε η εξέγερση της Κρονστάνδης κι ένα νέο κύμα πολιτικών διώξεων σάρωσε τη χώρα. Τα αναρχικά βιβλιοπωλεία, τυπογραφεία και λέσχες έκλεισαν και οι λίγοι κύκλοι αναρχικών που είχαν απομείνει διαλύθηκαν. Φυλακίστηκαν ή εξορίστηκαν ακόμα κι οι ειρηνιστές οπαδοί του Τολστόι (ενώ κάμποσοι από αυτούς είχαν εκτελεστεί στον εμφύλιο πόλεμο επειδή αρνήθηκαν να υπηρετήσουν στον Κόκκινο Στρατό). Στη Μόσχα, ένας κύκλος «Αναρχοσοβιετικών» που ήταν γνωστοί με το όνομα Ουνιβερσαλιστές συνελήφθησαν με στημένες κατηγορίες για «σύσταση συμμορίας και παράνομες δραστηριότητες», και η οργάνωσή τους αντικαταστάθηκε από μια νέα ομάδα, τους «Αναρχοβιοκοσμιστές», οι οποίοι διακήρυξαν την αμέριστη υποστήριξή τους στη σοβιετική κυβέρνηση και δήλωσαν επίσημα ότι καλούν σε κοινωνική επανάσταση «σε διαπλανητικό επίπεδο αλλά όχι μέσα στο σοβιετικό έδαφος».¹²

11. Το μουσείο έκλεισε λίγο πριν από τον θάνατο της χήρας του Κροπότκιν το 1938. Το 1967 ο συγγραφέας (Πολ Άβριτς) επισκέφτηκε το οίκημα και διαπίστωσε ότι χρησιμοποιούνταν για έναν σκοπό που σίγουρα θα επιδοκίμαζε ο Κροπότκιν: ήταν σχολείο για τα παιδιά των υπαλλήλων της αμερικανικής και της βρετανικής πρεσβείας, με παιδική χαρά στην αυλή του και μια βιβλιοθήκη γεμάτη από παιδικά βιβλία κι έργα τέχνης. [Ας σημειώσουμε ότι το πατρικό του Κροπότκιν δόθηκε για μουσείο έπειτα από αίτηση στο Σοβιέτ της Μόσχας της επιτροπής που είχε αναλάβει την κηδεία του. Έκλεισε το 1938 κατά διαταγή του Στάλιν και μεγάλο μέρος από τα αρχεία του χάθηκε. Σ.τ.Μ.]

12. G. P. Maximoff, *The Guillotine at Work*, Σικάγο, 1940, σ. 362.

Η καταστολή συνεχίστηκε αμείωτη κι όλο τον επόμενο καιρό. Τον Σεπτέμβριο του 1921 η Τσεκά εκτέλεσε δυο πασιγνωστούς αναρχικούς χωρίς δίκη και χωρίς επίσημο κατηγορητήριο.¹³ Η Έμμα Γκόλντμαν ήταν τόσο εξοργισμένη, που σκέφτηκε να διαμαρτυρηθεί όπως οι Αγγλίδες σουφραζέτες, δηλαδή να δεθεί σ' έναν πάγκο στην αίθουσα όπου γινόταν το Γ' Συνέδριο της Κομιντέρν και να φωνάζει για να την ακούσουν όλοι οι αντιπρόσωποι που έπαιρναν μέρος σε αυτό. Οι Ρώσοι φίλοι της τη συμβούλεψαν να μην το κάνει, και στο τέλος του μήνα, βαθιά απογοητευμένη από την τροπή που είχε πάρει η επανάσταση, αποφάσισε μαζί με τον Μπέρκμαν να εγκαταλείψουν τη Ρωσία. «Γκρίζες είναι οι μέρες που περνούν», έγραψε ο Μπέρκμαν στο ημερολόγιό του. «Μια-μια έσβησαν κι οι τελευταίες αναλαμπές ελπίδας. Ο τρόμος κι ο δεσποτισμός συνέτριψαν τη ζωή που γεννήθηκε τον Οκτώβρη. Τα συνθήματα της Επανάστασης εγκαταλείφθηκαν και τα ιδεώδη της πνίγηκαν στο αίμα του λαού. Η ανάσα του Χτες καταδικάζει εκατομμύρια ανθρώπους σε θάνατο κι η σκιά του Σήμερα σκεπάζει τη χώρα σαν πέπλο βαρύ. Η Δικτατορία ποδοπάτησε τις μάζες. Η Επανάσταση πέθανε. Το πνεύμα της κατέληξε φωνή βοώντος εν τη ερήμω. [...] Αποφάσισα να εγκαταλείψω τη Ρωσία».¹⁴

Μετάφραση: Γιάννης Δ. Ιωαννίδης

13. Πρόκειται για τη Φάνια Μπάρον (1887-1921) και τον φιλόσοφο και ποιητή Λεβ Τσόρνι. Όχι μόνο τους φυλάκισαν και εκτέλεσαν χωρίς δίκη, αλλά παράλληλα διέδιδαν ότι ήταν «συμμορίτες», «κερδοσκοπικοί» και «παχαράκτες». (Σ.τ.Μ.)

14. Berkman, *The Bolshevik Myth*, 1925, σ. 319 [ελλ. μετάφραση, 2016, σ. 286. Σ.τ.Μ.]